

PİYASA TANRISI*

Harvey COX**

Çeviren: Ali KÖSE***

Birkaç yıl önce bir arkadaşım şöyle bir öneride bulunmuştu: "Eğer dünyada neler olup bittiğini anlamak istiyorsan, gazetelerin ekonomi sayfalarını okumalısın." Hayatı boyunca din üzerine çalışan, fakat başka alanlarda da ufkunu genişletmeye çalışan birisiydim. Bu nedenle arkadaşımın tavsiyesini tutmaya karar verdim. Ama içimde bu sayfaları okurken birçok yeni kavramla karşılaşacağım ve okuduklarımı anlamayacağım gibi bir endişe vardı. Ama hiç de öyle olmadı ve tüm gördüklerim sanki tanıdık şeylerdi.

Hiç bilmediğim ve keşfetmem gereken bir alanla karşılaşmayı umarken, sanki bütün bunları daha önceden biliyormuşum hissini veren bir duygu oluştu içimde. Newsweek ve Time dergilerinin ekonomi sayfaları, ya da Wall Street Journal'ın tüm satırları sanki Tevrat'taki Tekvin bölümünü, İncil'deki Aziz Pavlus'un Korintoslular'a Mektup'unu veya Aziz Augustine'in Tanrı'nın Şehri¹ kitabını çağırıyordu. Pazar reformlarını, para politikasını ve borsanın iniş çıkışlarını tanımlayan ifadeler, sanki insanlık tarihinin içsel anlamını anlatan o "büyük öykü"nü söylüyor, "işlerin nedeñ yanlış gittiğini" ve "bunları nasıl düzeltmek gerektiğini" fısıldıyordu. Bütün bunlar teoloji dilindeki "yaratılış mitolojisi", "cennetten kovuluş efsanesi" ve "kefarete doktrini"ne benziyordu. Sanki teoloji ekonomi sayfalarında tebdili kıyafetle takdim ediliyordu: "Servetin yaratılış hikayesi", "devletçiliğin dayanılmaz ayartıcılığı", "meçhul ekonomik devrana esaret" ve en sonunda da "serbest piyasayla gelen selamet" vardı bu sayfalarda. Tabii özellikle Doğu Asya ekonomileri için önerilen hafif dozlu bir kutsal kemer sıkma fetvası da yerini bulmuştu bunlar arasında.

Kendini ekonomiye adanmış uzmanlar Doğu Asya ekonomik krizini tahlil edi-

* "The Market as God: Living in the New Dispensation" *The Atlantic Monthly*, March 1999 (3), s. 18-23.

** Harvey Cox halen Harvard Üniversitesi'nde (Harvard Divinity School) ilahiyat profesörü olarak görev yapmaktadır. Kitaplarından bazıları şunlardır: *When Jesus Came to Harvard: Making Moral Choices Today*, Boston: Houghton Mifflin, 2004; *Fire From Heaven: The Rise of Pentecostal Spirituality and the Reshaping of Religion in the 21st Century*, London: Cassell, 1996; *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, New York: Collier Books, 1990; *Religion in the Secular City: Toward a Postmodern Theology*, New York: Simon & Schuster, 1984; *Turning East: The Promise and Peril of the New Orientalism*, New York: Simon and Schuster, 1977; *The Seduction of the Spirit: The Use and Misuse of Religion*, New York: Simon and Schuster, 1973; *The Feast of Fools*, New York: Harper and Row Publishers, 1970 (çeviren).

*** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, alikose@marmara.edu.tr

¹ Saint Augustine (354-430), *The City of God*, trc. Henry Bettenson, London: Penguin Boks, 1984 (çeviren).

yorlardı. Onlara göre Doğu Asya, serbest piyasa inançlarından sapmış, yanlış bir yola girmişti. Doğu Asya artık eskimiş olan ve etnik temele dayanan devletçi kapitalizmi uygulamış, serbest piyasa ekonomisinin âmentü şartlarını yerine getirmemişti. Doğu Asya'nın mali panikleri, Rusya'nın borçlarını ödeyemez hale gelmesi, Brezilya'nın ekonomik dengesizliği ve en sonunda ABD borsasının 1.5 trilyon dolarlık batağı, bir anlığına da olsa, bu yeni dine imanı sarsmıştı. Ama zaten müminlerin imanı bu tür sıkıntılarla imtihan edilir ve sonuçta imanları daha da kuvvetlenirdi. Bu defa da öyle olmuş ve serbest Piyasa Tanrısı (Market God) bu kriz döneminden daha da güçlenerek çıkmıştı. Bu Tanrı, yokluğuna işaret eden aleyhteki delillere rağmen birden post-modern bir Tanrı'ya dönüştürülürmüştü. Geçen Kasım ayında Alan Greenspan² Amerikan Kongresi'nde bu reforma uğramış âmentünün ihlâl edilmemesi için ant içmişti. Önemli bir yatırım fonu milyonlarca doları batırmış ve bu ekonomik düzene olan inançları sarsmıştı. Bu nedenle de federal hükümetin yeni kanunlar çıkarması yönünde talepler ortaya çıkmıştı. Ama Greenspan dini bütün bir mümindir! Bu tür kanunların ekonomiyi bozacağını ve ekonomik pazarın kendi kendini idare eden mekanizmasından sapılmaması gerektiğini savunmuştu. Gözümüzün önünde olup bitenleri yok saymıştı. Çünkü Aziz Pavlus'un dediği gibi, "gerçek iman, görünmeyen şeylere inanmakla olur"du.

Gerçek hayatı öğrenmek, teoloji dünyası dışında neler olup bittiğini anlamak için okumaya başladığım gazete ve dergilerin ekonomi sayfalarında işte bunlar vardı. Kısa sürede aşına olduğum bu ekonomi-teolojisi o kadar kapsamlıydı ki, şaşurdım kaldım. Kayıplara yönelik rahatlatıcı âyinler, girişimci Azizleri gösteren almanaklar, hatta teologların Eskatoloji (Kıyamet) öğretisine benzeyen "tarihin sonu" öğretisi bile vardı. Merakım giderek artıyordu. Şaşırtıcı şekilde birbirine benzeyen bu doktrinleri sınıflandırmaya başladım ve sonunda sanki teolojinin bu ekonomi sayfalarına iliştilmiş olduğunu gördüm. Sanki karşımda Thomas Aquinas veya Karl Barth vardı. Sanki küçük düzenlemelerle bir "mızraklı ilmihal"e dönüştürülebilecek türdendi bu sayfalar.

* * *

Her teolojik sistemin en tepe noktasında Tanrı inancı yer alır. Ekonominin tepe noktasındaki kutsal işe "Piyasa" (Market) idi. Burada Piyasa kelimesini kasten büyük harfle yazdım. Nedeni de, bu kelimenin sahip olduğu gizeme ve işadamları arasındaki saygınlığına işaret etmektir. Dinler, Allah'ın sıfatları konusunda elbette birbirlerinden farklı inanışlara sahiptirler. Mesela Hıristiyanlık'ta Tanrı'ya "her şeye gücü yeten", "her şeyi bilen" ve "her yerde hâzır ve nâzır" sıfatları atfedilir. Çoğu Hıristiyan teologu bu konuda biraz kaçamak bir söyleme sahiptir. Tanrı'nın bu sıfatlarının hep var olduğunu, ama insanoğlunun bunları ya günahlarından, ya da Tanrı'nın aşkın karakterinden dolayı göremediğini söylerler. Hatta bir kilise ilahisinde ifade edildiği gibi bu sıfatlar, "bizim gözlerimizle yakalayabileceğimiz şeyler değildir." Aynı bunun gibi Pazar ekonomisinde de sanki ilahî vasıflar vardır ve biz faniler bu vasıfları her zaman göremeyiz. Ama görmesek de bizden bunlara inanmamız, iman etmemiz

² ABD Merkez Bankası Başkanı. New Yorklu bir Yahudi aileden gelen Alan Greenspan, ABD'nin ekonomik politikalarındaki etkin isimlerinden birisi olarak bilinmektedir. Bu nedenle de kendisine "ekonomistlerin ekonomisti" unvanı verilmiştir. 1987 yılından bu yana bu görevi sürdürmektedir. 18 Mayıs 2004'de başkan Bush tarafından bu görevi beşinci dönem yerine getirmek üzere yeniden atanmıştır. Aynı zamanda Ekonomi Danışmanları Konseyi'nin başkanlığını yürütmektedir (çeviren).

beklenir. Yine bir ilahide söylendiği gibi, ancak "bu imanla bunların neden böyle olduğunu anlayabiliriz."

Ekonomi sayfalarındaki Piyasa'nın adımlarının ne kadar yerinde olduğunu okuyucularına anlatmaya çalışan ekonomi-teologlarının tartışma ve açıklamalarını izledikçe bir ilahiyat uzmanı olarak yıllardır dimağında yer eden çeşitli teolojik tartışmaların kulaklarımda yankılandığını hissettim. Sanki karşımda, Thomistler,³ Calvinistler⁴ ve modern dinî düşüncenin farklı ekolleri tartışmaktaydı. Bu ekonomi-teologlarının söylemleri, İngiliz filozof Alfred North Whitehead'in (ö. 1947) ortaya koyduğu "süreç teolojisi"ni andırıyordu. Bu teolojik anlayışa göre Tanrı, yukarıda saydığımız o ilahî sıfatlara sahip olmayı arzu etse de, henüz bunların hepsine sahip değildi; ama sahip olma sürecini yaşamaktaydı. Bu felsefi anlayış bildiğimiz nedenlerden dolayı elbette ilahiyatçıların işini kolaylaştırıyordu. Çünkü en yüksek iyiliğin meydana gelebilmesi için kötülüğün gerekliliğini iddia ederek Tanrı'nın takdirlerini haklı çıkaran teodise fikrini savunuyordu. Böylece "nasıl olur da her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve her yerde hâzır ve nâzır olan, üstelik de iyiliksever bir Tanrı dünyada kötülüklerin olmasına izin verir?" sorusu cevaplanmış oluyordu. İşte bu "süreç teolojisi" Piyasa teologlarına da aynı rahatlığı sağlıyordu. Piyasada kötü giden işleri veya kayıpları açıklamalarına yardımcı oluyordu.

* * *

İnsanlık tarihinin ilk devirlerinden itibaren pazarlar, ticaret yerleri, değiş tokuş meydanları hep olageldi. Ama Pazar (veya Piyasa) hiçbir zaman Tanrılaştırılmadı. Çünkü her zaman Pazar'dan başka değer ve anlam merkezleri oldu. Yani başka tanrılar da hep var oldu. Pazar, başka kurumlar arasından bir kurumdu. Ama Karl Polanyi'nin *The Great Transformation* (Büyük Dönüşüm)⁵ isimli klasik eserinde belirttiği gibi, Pazar diğer tanrılar arasından sıyrılarak yükselmeye başladı ve sonunda baş tanrı haline geldi.

Bu yükselişin başlangıcında Pazar, Eski Yunan tapınağındaki Zeus'un yerine tırmanmıştı. Ama Yunan panteonunda başka tanrılar, başka ulûhiyetler de vardı. Dolayısıyla, buradaki yeri pek güvenli değildi. Zeus kendi hükümlerine yönelik tehditleri bastırmak için mütemadiyen Olimpos'tan⁶ aşağı doğru gürlemeliydi. Ama onun için bu güç yeterli değildi. Bu nedenle de yakın zamanlarda Eski Ahit'in Tanrısı Yehova'ya dönüştü. Artık diğer tanrıların olduğu ve onlara güç yetirmek zorunda kaldığı bir panteonda değildi. Artık O, Yüce ve Kudretli "Tek Tanrı" idi. Hükümlerine evrenseldi. Rakip kabul etmeyen ve herkes tarafından kabul edilmek zorunda olan bir hükümlerlik sahibiydi.

Her şeye gücü yetmek, "Kâdir-i Mutlak" olmak, realitenin ne olduğunu ve neyin geçerli olduğunu belirlemek; yokluktan varlığı, varlıktan yokluğu yaratma gücüne sahip olmak demektir. Ama Piyasa, bu kadar güce sahip olamamış ve "Süreç teolojisi"nin öngördüğü gibi Kudreti henüz zirveye ulaşamamışsa, o zaman tabiatı tamamiyle alınıp-satılan bir metaa dönüştürme konusunda hiçbir sınır tanımaz. Ama yeni bir eğilime sahip olmakla birlikte bu pek yeni bir fikir değildir. Katolik teolojisinde

³ Felsefi ve teolojik anlamda Aziz Thomas Aquinas'ı (1225-1274) takip edenler (çeviren).

⁴ John Calvin (ö.1564) tarafından kurulan ve nihayetinde Protestanlığı doğuran akımı takip edenler (çeviren).

⁵ Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press, 1957 (çeviren).

⁶ Eski Yunan'da baştanrıların oturduğuna inanılan Thessaly'deki dağ (çeviren).

"dönüştürme" (transubstantiation) adı verilen "ekmek-şarap âyini"yle⁷ sıradan bir ekmek parçası ve bir yudum şarap, kendileriyle kutsala ulaşılan araçlar haline dönüştürülür. Piyasa âyininde ise tersine bir süreç vardır. Orada, hali hazırda kutsal sayılan şeyler satılabilir meta haline dönüştürülür. "Toprak" (yeryüzü), bunun için iyi bir örnektir. Şimdiye kadar toprağa birçok isim verildi ve bunlardan birçoğu esrarlı anlamlar taşımaktaydı. Ona, "Toprak Ana", "Ata diyarı", "Mübarek Dağ", "Efsunlu Orman" ve "Kutsal Çimen" denildi. Ama bugün Piyasa'nın o Kutsal çanları çalmaya başlayınca, bütün bu anlamlı sıfatları kazanan toprak, yeni bir kimliğe dönüşüyor: Emlâk veya gayr-i menkul. Artık gerçek ortadadır ve mezarlık da dahil paranın satın alamayacağı hiç bir şey yoktur. İşte kutsalı göz ardı eden bu yeni ve radikal durum, insanın toprak ve mekânla ilişkisini dramatik bir şekilde değiştirmiştir. Aynı şey insanın su, hava ve hatta yakın gelecekte gök cisimleriyle olan ilişkilerinde de görülecektir.

Ekmek-şarap âyininin en ateşli yerinde papaz, özelde Hz. İsa'nın bedenini, genelde de tüm Hıristiyan müminlerin bedenlerini kastederek "bu benim bedenimdir" der. Hem Hıristiyanlık'ta hem de Yahudilik'te insanın Allah'ın suretinde yaratıldığına inanılır. Ama şimdilerde ise "ekmek-şarap âyini"nin baş döndürücü bir şekilde tersine döndürülmesiyle artık insan bedeni de kutsallığını koruyamayan son meta haline geldi. Süreç önce insan kanının bir meta olarak görülmesiyle başladı. Ardından böbrek, kemik iliği, sperm, kalp vb. ile devam etti. Artık sürecin sonunda kutsallıklarını kaybeden bu organlarımız birer mal haline dönüştüler.

Ama her şeye rağmen Piyasa ekonomisi zaman zaman kendi kilise sıralarından gelen muhalefetle de karşılaşabilmektedir. Mesela bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde insan geninin ticari meta haline getirilmemesi için önemli bir mücadele verilmektedir. Birkaç yıl önce en liberalinden en muhafazakarına kadar ülkenin tüm dinî kurumları, belki de ilk defa, tam bir ittifakla "gen pazarı"na karşı muhalefet edip ilahî elin "Pazar"a müdahalesini sağladılar. Ama eski dinin temsilcileri olan bu muhalifler, bundan sonra aynı başarıyı yakalayamayabilirler.

26 Ekim 1996'da Alman hükümeti eski bir Doğu Alman kasabası olan Liebenberg'i satmayı amaçlayan bir ilan yayınladı. Kasabanın 350 sâkini bu satıştan haberdar değildi. Çoğu yaşlı ve emeklilerden oluşan kasabalılar ilanı görünce hayretler içinde kalmışlardı. Komünizmden nefret ediyorlardı, ama iki Almanya'nın birleşmesiyle tercih ettikleri Pazar ekonomisinin kendilerine böyle bir şey yapacağını da pek ummamışlardı. Kasabada 13. yüzyıldan kalma bir kilise, barok stilde bir şato, küçük bir göl, bir avcı kulübesi, iki restoran, üç bin dönümlük bir ova ve bir orman vardı. Eskiden Alman soylularının yaban domuzu avına çıktıkları bir beldeydi burası. Kısacası kasaba, satmaya değer fevkalade değerli bir gayr-i menkuldü. İki Almanya'nın birleşmesinden önce Doğu Alman devletinin istimlâkindeydi. Ama şimdi satılmaması için yasal bir engel yoktu. Bu satış ilanı ile birlikte Liebenberg kasabası bir gecede yaşayan bir kışa haline geldi. Satış kararıyla piyasanın gereği yapılmıştı. Ama kızgın

⁷ Ekmek-şarap âyini: Hz. İsa'nın havârilere ile birlikte yediği son akşam yemeğini sembolize eder. Son akşam yemeğinde Hz. İsa havârilere önce ekmek parçaları vererek "Alın yiyin, bu benim bedenimdir" demiş, ardından onlara bir kâse uzatarak "Bundan için, çünkü bu benim kanımdır; günahların bağışlanması için birçokları uğruna dökülen ahdin kanıdır..." demişti. İşte bu olayla temellendirilen "Ekmek-şarap âyini"ne iştirak edenler İsa ile aralarında bir birlikteliğin meydana geldiğine inanırlar (bk. Matta, 26: 26-28; Markos, 14: 22-24; Luka, 22: 17-20; Pavlus'un Korintoslulara I. Mektubu, 11: 23-25) (çeviren).

kasaba halkı olaya çok büyük tepki gösterdi ve sonunda satışın tehiri sağlandı. Bu başarılarına rağmen kasaba sakinleri bir şeyi çok iyi öğrenmişlerdi: Başarıları nihai bir zafer değildi. Çünkü "Piyasa", tıpkı Tanrı Yehova gibi, belki ilk çatışmayı kaybedebilirdi, ama uzun vadede yıpratma savaşını mutlaka kazanacaktı.

Şüphesiz eskiden din, sunmuş olduğu hizmetlerin bedelini talep etmekteydi. Dualar, âyinler, kutsamalar, ruhsal şifalar, vaftizler, cenaze törenleri, muskalar hep ücret karşılığında yapılan hizmetlerdi. Hala da öyle ya... Din, bu hizmetler karşılığında alacağı ücretin üst limitini sınırlamamıştı. Mesela 16. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşayan Johann Tetzel⁸ günah çıkarma ücretini aşırı derecede yükseltmiş, üstüne üstlük "paranın sesi ruhu azaptan korur" sözlerini içeren bir de ilahi besteletmişti. Tabii Tetzel boyunu aşan bir işe kalkışmıştı. Nitekim, müşteriler buna dayanamamışlar ve olay genç bir keşişin (Martin Luther) kilise kapısına protesto metni asmasına kadar gitmişti.

Ama bugün bir Luther'in çıkıp da Piyasa'nın satışlarına sekte vurması pek mümkün gözükmemektedir. Artık, Liebenberg kasabasında yaşayanların öğrendikleri gibi, her şey satılabilmektedir. Göller, ormanlar, kilise binaları... Artık her şey, üzerinde bir fiyat etiketi taşımaktadır. Artık yaratılmış olan her şey bir metadır. İnsanlar birbirlerine ve hatta kendilerine baktıklarında üzerlerinde renkli fiyat kupürleri görmektedirler. Eskiden insanlar, eşyanın olmasa bile insanların öz değerlerinden bahsederlerdi. Ama artık Liebenberg prensibi bu olguyu sürekli tehdit etmekte. Acaba bugün modern bir Luther çıkıp kilise kapısına reform taleplerini assaydı, ne olurdu dersiniz. Büyük ihtimalle bir Amerikan milyoneri o kilise kapısını antika niyetine alıp koleksiyonuna dahil etmeye kalkardı.

Aslında en azından Liebenberg halkının açık artırmaya çıkartılmamış olması bile insanı rahatlatıcı bir durum. Ama yine de Piyasa teolojisinde insan hayatının hangi değeri taşıdığı sorusu gündeme geliyor. Bu noktada yeni tanrı belki duraksıyor, ama bu duraksama öyle pek uzun sürecek bir duraksama değil gibi. Hesap-kitap karışık gibi gözüküyor, ama çözülmeyecek bir karışıklık da değil bu. Mesela Piyasa'nın özüllü doğan ve üretime hiçbir şekilde katkıda bulunamayacak bir çocuk için ötenazi fetvası vereceğini zannetmemeliyiz; çünkü Piyasa, onun tedavisi için kullanılacak ilaçların, koltuk değneklerinin ve tıbbî cihazların kendisine yapacağı katkıyı düşünecektir. Görüldüğü gibi Piyasa bu çocukla ilgili her türlü maliyet analizini yapacak, ama bunlar arasında hiçbir şekilde çocuğun öz değeri olmayacaktır.

Arada bir söylenir: Piyasada her şey satılık olduğu için kutsal olan hiçbir şey yoktur. Bence bu pek doğru bir tespit değil. Yaklaşık üç yıl önce İngiltere'de yaşanan bir olay kamuoyunda çok çirkin bir şekilde tartışma konusu oldu. Demiryollarına ait bir emeklilik fonu, sahibi olduğu 12. yüzyıldan kalma bir sandukayı meşhur müzayede şirketi Sotheby's vasıtasıyla açık artırmaya çıkardı. Mücevherlerle süslü bu sandukada Aziz Thomas Becket'in⁹ kemikleri saklanıyordu. Bu nedenle hem kutsal, hem de milli bir servet olarak görülüyordu. British Museum da açık artırmaya katılmıştı, ama kazanan bir Kanadalıydı. Kamuoyundaki büyük tartışmalar üzerine İngiliz hükümeti son dakikada devreye girdi ve sandukanın İngiltere'den çıkarılmasına izin vermedi. Prensipite baktığınız zaman Piyasa teolojisinde bir eski eserin, sandukanın, cesedin

⁸ 1465-1519 yıllarında yaşayan ve Martin Luther'e karşı ilk açık tepkiyi gösteren Hıristiyan din adamı (çeviren).

⁹ 1118-1170 yıllarında yaşayan bir İngiliz azizi (çeviren).

veya bir milli âbidenin, hatta New York'taki Özgürlük Anıtı'nın, Londra'daki Westminster Manastırı'nın ihaleye çıkarılmasını yasaklayan bir kural yoktur. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği orijinal Haç bugün bulunmuş olsa, bu Haç'ın bile Sotheby's şirketinin listesine girmeyeceğini kim söyleyebilir? Ama yine de Piyasa henüz "Her Şeye Kâdir" değil. Bununla birlikte, bu yönde önemli mesafeler aldığı ve bu kudreti elde etmek için hızlı adımlar attığı ortada.

* * *

"Her Şeyi Bilme" sıfatına sahip olmak "Her Şeye Kâdir" olma sıfatına sahip olmaya göre biraz daha zordur. Piyasa bu sıfatı belki şu an kazanmış durumda, ama şimdilik kendi krallığını kuruncaya kadar ruhani bilgisini tam kapasiteyle yürürlüğe koyamamakta. Buna rağmen Piyasa sanki geçmişte tanrıların bildiği kadar şeyi bilen bir varlık olarak görülmekte. Bize neyin ne kadar ettiğini, ihtiyaçlarımızın neler olduğunu Piyasa'nın belirleyeceği öğretilir hep. Ama Piyasa'nın iradesinin, nihai arzusunun ne olduğunu bilmemiz mümkün değildir.

Eski zamanlarda kâhinler transa geçerek tanrıların hâlet-i rûhiyelerine bakarlar ve içinde bulunulan zamanın; seyahate çıkmak, evlenmek veya savaş başlatmak gibi önemli olaylar için uğurlu zaman olup olmadığına bakarlar. Yine bunun gibi İsrailoğulları da çöle çekilir ve Tanrı Yehova'nın şefkatli mi, yoksa gazaplı mı olduğuna karar verdikten sonra bir eyleme başlarlar. Bugün de aynı şekilde Piyasa Tanrısı'nın hâlet-i rûhiyesi, Wall Street ve diğer mabetlerden gelen vahiylerle an be an takip edilmekte ve günlük hayatımızı Piyasa Tanrısı'nın şefkat ya da gazabına göre belirlememiz istenmektedir. Bu vahiyleri yorumlayan üstat müfessirler de neyin alınıp neyin satılması gerektiği konusunda kritik fetvalar vermektedirler. Piyasa eski zamanlarda var olduğuna inanılan ve önüne çıkanı yiyip yutan tanrılar gibi her hâl ve durumda memnun edilmesi, beslenilmesi gereken bir ejderhadır sanki. Onun iştahı zaman zaman aşırı hale gelebilir. Ama onun açlığını sona erdirmeyi düşünmek büyük bir günahdır.

Tıpkı teolojide olduğu gibi Piyasa'nın da baş rahipleri, kâhin ve falcıları vardır. Onlar Piyasa'nın nabzını tutarlar, şefkat ya da gazaplı olup olmadığını gözlemlerler. Onların tembih ve uyarılarına aykırı hareket etmek, aforozu ve belki de lanetlenmeyi beraberinde getirir. Eğer bir hükümet Piyasa'yı kızdıracak bir politika benimserse, bu saygısızlığının cezasını fazlasıyla öder. Eğer Piyasa, mesela Asyalı gençlere sigara satışını helal görüyorsa, hiç kimse bu satışı sorgulamamalıdır. Çünkü Piyasa "Her Şeyi Bilen" bir kudrettir. Çünkü Calvin'in esrarengiz tanrısallık tezi gibi, Piyasa da esrarengiz bir bilgeliğe, bizim algılayamayacağımız bir hikmetli göze sahiptir, onun için de en iyisini O bilir.

Hıristiyan dua kitaplarında Tanrı "kalplerdekini bilen ve hiçbir sırrın kendisinden gizli kalmadığı" kudret olarak tanımlanır. Tıpkı bu Tanrı gibi Piyasa da kalbimizin en derinindeki gizlilikleri ve en karanlıktaki arzuları bilen ya da en azından bilmekten hoşlanan bir varlıktır. Ama gerçek Tanrı ile Piyasa Tanrısı'nın motivasyonları farklıdır. Piyasa Tanrısı kalplerimizin derinliklerine bakarak, bizim arzularımızı ve korkularımızı bilerek bunlara çözümler üretir; böylece de kalplerimize kolaylıkla ulaşmış, onunla sıkı köprüler kurmuş olur.

Eski tanrıların rahipleri vardı. Onlar ateşli âyin ve dualarla insanları motive ederlerdi. Piyasa Tanrısı bu konuda eski tanrıları aratmaz; haşa! Onun modern rahipleri, uzun zamandır "ruh bilimi" adıyla teolojinin yerine geçen psikoloji biliminin desteğiyle insanları motive ederler. Bunlar sanki Ortaçağın günah çıkaran papazları

gibi içimizde gizlediğimiz fantezileri, ümit ve arzuları dışarıya çıkarmamıza yardımcı olurlar.

Acaba dini tenkit eden, dine kuşkuyla bakan o özgür düşünceliler şimdi neredeler. Sahte, riyakâr ve gösterişçi dindarlara karşı acımasızca bayrak açanlar, Piyasa dininde gördüğümüz gösterişçilik ve sahtekârlık karşısında neden susuyorlar? Susuyorlar, çünkü onlara göre bunları sorgulamak Takdir-i İlahi'yi sorgulamaktır. Tıpkı din gibi onların da sorgulanmazları vardır. Onların metafizik inançlarına göre gerçeklik sorgulanamaz; inançlar mantıklı olmak zorunda değildir. Tıpkı Ortaçağlarda "İnanıyorum, çünkü saçma" diyen Hıristiyan teolog Tertullian (ö. 220-240?) gibi.

* * *

Piyasa İlahı'nın "Her Yerde Hâzır ve Nâzır" olma keyfiyetine sahip olma arzusu ortada. Neredeyse her din kendi tanrısının bu sığata sahip olduğu öğretisine sahiptir. Piyasa dini de bu konuda geri kalmaz. Ekonomi İlmihali bir zamanlar pazar hesaplarından muaf tuttuğu flört; aile hayatı, aile içi ilişkiler ve çocuk yetiştirme gibi alanları da artık sayfalarına dahil etmektedir. Ateşli bir küreselleşme taraftarı olan Henri Lepage¹⁰ şimdilerde "tek bir Pazar"dan söz etmekte. Aziz Pavlus Atinalılara Hıristiyanlığın Tanrı inancını öğretirken "Tanrı kendisiyle hareket ettiğimiz, kendisiyle varlığımızı hissettiğimiz varlıktır" demişti. Şimdi Piyasa da bizim sadece etrafımızdaki bir varlık değil. O artık, duyularımızı ve duygularımızı yönlendirecek şekilde içimizde hissettiğimiz bir varlık; ve artık ondan kaçacak bir köşe bucak yok. Onun melekleri her yerde peşimizde, bizimle beraber: Alışveriş merkezinde, çocuk yuvasında, yatak odamızda.

Bir zamanlar hayatımızın en azından içsel ya da manevi yönünün Piyasa'nın karşısında duracağı düşünölmüştü. Bu iç kalenin 21. yüzyılda Piyasa'nın listesinde yer alacağına ihtimal verilmedi. Ama hayatımızın maddi yönü yeterince doyurulunca manevi yönünü tatmin edecek, huzur ve sükun arz edecek ürünler de kataloglardaki yerlerini almaya başladı. Bir zamanlar dua ile, oruç ile, inziva ile ulaşıldığına inanılan bu ruhsal huzuru sağlamayı vaat ediyordu Piyasa. Hem de artık insanları dünya nimetlerinden elini eteğini çekmeye, bir mürşidin eline teslim olmaya mecbur bırakmadan. Artık Karayip Adaları'nda bir hafta sonu, duyarlı bir psikologun elinden bir grup seansı ile alınabilirdi bu manevi huzur.

* * *

Bir arkadaşımın önerisiyle okumaya başladığım ekonomi sayfalarında Piyasa teolojisini işte böyle keşfetmiştim. Bu keşif beni dinler arasındaki çatışmaları bir başka açıdan düşünmeye sevk etti. Kuzey İrlanda'nın Ulster bölgesinde Katoliklerle Protestanlar veya Hindistan'da Hindularla Müslümanlar arasında yaşanan ve her gün manşetlere yansıyan şiddeti hiç bu açıdan düşünmemiştim. Piyasa dinini keşfettikten sonra gerçek dinler veya medeniyetler arasındaki çatışmanın gözden kaçtığını düşünmeye başladım. Artık kanaatim o ki, Piyasa dini birbirlerinden ne kadar farklı inanışları olursa olsun, tüm dünya dinleri için en dişli rakip haline gelmiş durumda; çünkü artık o da, bir dinde olması gereken unsurları kendisinde barındırmakta. Daha önce değindiğimiz üzere küresel Piyasa dini doğaya bakış açısından, geleneksel dinlerden farklı bir duruş sergilemekte. Mesela Hıristiyanlık ve Yahudilik'te yer küre

¹⁰ Fransız ekonomist. *Tomorrow, Capitalism: The Economics of Economic Freedom*, La Salle: Open Court Publishing Company, 1978 isimli kitabıyla ün kazanmıştır (çeviren).

ve onun üzerindeki Tanrı'ya aittirler. Yaratıcı, kullarını sanki bir kâhya, bir bahçıvan olarak atamıştır. Nihayette mülk O'nun, varlık O'nundur. Diğer dinler de benzer öğretiler arz ederler. Fakat Piyasa dininde varlığın sahibi insanoğludur ve varlıklı olanları bu unvana daha çok lâyıktırlar. İstediklerini alırlar, istediklerini satarlar, istediklerini kullanıp atarlar. Diğer dinler ile Piyasa dini arasında benzer farklılıkları; insan bedeni, toplumun manevi yapısı ve hayatın anlamı gibi konularda da görmek mümkündür. Mesela diğer dinler bazı özel mekanlara kutsallık atfederler. Ama Piyasa dini için her yer aynıdır; çünkü Piyasa dini homojen bir dünya kültürünü tercih eder.

Piyasa dini ile aralarındaki bu temel ayrılıkları düşündüğümüzde geleneksel dinlerin birbirleriyle ihtilafları önemsiz kalmaktadır. Peki bu temel farklılıklar yeni bir cihada veya Haçlı seferine yol açacak mıdır? Doğrusu ben bunun olacağını pek düşünmüyorum. Görünen o ki, geleneksel dinler bu yeni dinin iman esaslarına karşı pek öyle bayrak açabilecek durumda değiller. Çünkü dinlerin birçoğu bu yeni dinin yardımcı rahibi olmaya ya da eski İskandinav inançlarının tanrılar panteonunda olduğu gibi kendi aralarında düzenledikleri bir yarıştan sonra daha aşağı, ama tıpkı Hıristiyan azizleri gibi emniyetli bir konumda yer almaya razı gözükmektedir. Ben genelde evrensel birlikteliği sağlayan bir dinî yapıyı hararetle savunan birisiyimdir. Ama geleneksel dinler ile Pazar dini arasındaki bu çatışma o kadar derin ki, aralarında bir uzlaşma ihtimali mümkün gözükmemektedir.

Eski ya da yeni hiçbir din, deneysel bir delille kendisinin hak din olduğunu ispatlayamaz. Dolayısıyla dinler arasında bu konuda bir yarış söz konusudur. Mesela Piyasa çok kuvvetli bir şekilde bireyselliği ve hareketliliği tercih etmektedir. Üretim, insanları istediği yere sürüklemekte ve insanların yerel geleneklere tutunmalarına kesinlikle karşı çıkmaktadır. Üretim mentalitesine göre bu gelenekler modası geçmiş şeylerdir ve ezilip geçilmelidir. Ama bu yeni din çok mahir bir şekilde eski dinleri bir arada bulundurmaya başarmıştır. Yeni din Hindu mabetlerine, Budist festivallerine, Katolik azizlerin türbelerine pek soğuk bakmamaktadır; çünkü kendisinin tamamen kuru bir görüntü vermemesi için tıpkı baharatlı yiyecekler gibi bunların da bir renk ve otantik aksesuar olarak var olmasına göz yummaktadır.

Bununla birlikte Piyasa dini ile geleneksel dinler arasında aşılması zor bir çatışma bulunmaktadır. Tüm geleneksel dinler insanoğlunun sonlu bir varlık olduğu ve dünyevî yatırımların da bir sınırının olması gerektiği öğretilerine sahiptirler. Bir Japon Zen ustası ölüm döşegindeyken müritlerine şöyle demiş: "Hayatta tek bir şey öğrendim: O da ne kadarın yeterli olduğu." Bu Zen ustasının Piyasa tapınağında maalesef yeri olmayacaktır. Çünkü bu tapınağın ilk Emri "Hiçbir zaman elindekiyle yetinme!"dir. Bu tapınağın müntesipleri yükselme veya genişleme ivmesini durdurduğu anda Piyasa'nın öleceğine inanırlar. Peki Piyasa Tanrısı ölür mü dersiniz? Eğer ölürse, "Tanrı öldü!" diyen Nietzsche'nin yıllar sonra haklı çıkacağı bir gerçek. Ama Nietzsche'nin kafasındaki Tanrı'nın bu Tanrı olmadığı da bir başka gerçek.